

Sünnî-Şîî Gelenekte Müstaz'af Kavramı ve Humeynî'nin Politikasındaki Yeri

Mustafa Yüce | 0000-0002-4535-4043 | mustafa.yuce@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Rize, Türkiye

ROR ID: 0468j1635

Ahmet İshak Demir | 0000-0003-0994-6313 | ahmet.demir@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Rize, Türkiye

ROR ID: 0468j1635

Öz

Bu makale, “müstaz'af” kavramının Sünnî ve Şîî İslâm geleneklerindeki anlamlarını karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Sünnî âlimler, müstaz'af terimini genellikle sözlük anlamıyla, yani ekonomik, sosyal ve siyasi açıdan zayıf veya dışlanmış bireyler olarak tanımlamaktadır. Klasik dönemde İmam Mâtürîdî ve Fahreddin Râzî gibi Sünnî âlimler, bu kavrama teolojik bir derinlik kazandırmadan, onu sadece literal anlamında değerlendirmişlerdir. Modern dönemde de Sünnî düşünce, bu klasik yorumu sürdürmekte ve müstaz'afı daha çok toplumsal dezavantajlılıkla ilişkilendirmektedir. Sünnî âlimler için müstaz'af, ekonomik ve sosyal açıdan geri kalmış toplulukları ifade ederken, Şîî geleneğinde ise müstaz'af kavramı, daha geniş bir anlam kazanmaktadır. Bu anlamda Şîî İmâmiyye âlimleri, müstaz'afı yalnızca ekonomik ve sosyal zayıflıkla değil, aynı zamanda Ehl-i Beyt'e sadakat gösteren fakat siyasi olarak baskı altında olan Müslümanları tanımlamak için kullanmışlardır. Aynı zamanda Şîî imamlar, kendilerini ve takipçilerini müstaz'afolar olarak görmüşlerdir. Bu bağlamda müstaz'afolar, sadece zayıf bireyler değil, aynı zamanda sosyo-politik baskılara direnen topluluklar olarak değerlendirilmiştir. Şîî gelenekte müstaz'af, hem toplumsal hem de inançsal bir direnişi temsil eder. Modern dönemde ise müstaz'af kavramı özellikle İran İslâm Devrimi ile daha geniş bir siyasi anlam kazanmıştır. Âyetullah Humeynî, bu kavramı sadece Şîî topluluklarla sınırlamayıp, dünya genelinde ezilen ve sömürülen tüm halkları kapsayan bir sembol olarak kullanmıştır. Ona göre müstaz'afolar, küresel adaletsizliklere karşı direnen gruplardır ve onların iman gücü, müstakbirlerin (zalim yöneticilerin) zayıflığını ortaya çıkarmaktadır. Bu doğrultuda, müstaz'af kavramı, İslâm Devrimi'nin savunucuları ve küresel adalet mücadelesinin sembolü haline gelmiştir. Sonuç olarak, bu çalışma müstaz'af kavramının Sünnî ve Şîî geleneklerindeki tarihsel ve teolojik anlamlarını karşılaştırmakta, iki mezhep arasındaki yorum farklılıklarını detaylı şekilde ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler

İslam Mezhepleri Tarihi, Sünnî, Şîî, Müstaz'af, Humeynî.

Atıf Bilgisi

Yüce, Mustafa – Demir, Ahmet İshak. “Sünnî-Şîî Gelenekte Müstaz'af Kavramı ve Humeynî'nin Politikasındaki Yeri”. *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/2 (Aralık 2024), 507-530.

<https://doi.org/10.33718/tid.1524977>

Geliş Tarihi	: 30.07.2024
Kabul Tarihi	: 27.10.2024
Yayın Tarihi	: 31.12.2024
Değerlendirme	: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	: Bu çalışma Ahmet İshak Demir danışmanlığında yürütülen doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. (Âyetullah Humeyni'nin Sünniliğe Bakışı, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize/Türkiye). Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	: Yapıldı - intihal.net
Yazar Katkıları	: Yazar-1 (%55) - Yazar-2 (%45)
Çıkar Çatışması	: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Concept of Mustad'af in Sunni and Shia Traditions and Its Role in Khomeini's Policy

Mustafa Yüce | 0000-0002-4535-4043 | mustafa.yuce@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan University, Faculty of Theology, Department of History of Islamic Sects,
Rize, Türkiye

ROR ID: 0468j1635

Ahmet İshak Demir | 0000-0003-0994-6313 | ahmet.demir@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan University, Faculty of Theology, Department of History of Islamic Sects,
Rize, Türkiye

ROR ID: 0468j1635

Abstract

This article comparatively examines the meanings of the concept of "mustad'af" in Sunnī and Shī'a Islamic traditions. Sunnī scholars generally define the term "mustad'af" in its lexical sense, referring to individuals who are economically, socially, or politically weak or marginalized. In the classical period, Sunnī scholars such as Imam Māturīdī and Ash'arī scholar Rāzī approached the term without attributing any deep theological significance to it, interpreting it merely in its literal sense. In the modern era, Sunnī thought continues to maintain this classical interpretation, associating the concept of mustad'af primarily with social disadvantage. For Sunnī scholars, the term describes economically and socially underprivileged communities. In contrast, within the Shī'a tradition, the concept of mustad'af acquires a broader meaning. Shī'a Imami scholars use the term not only to describe economic and social weakness but also to refer to Muslims who are politically oppressed yet loyal to the Ahl al-Bayt. Shī'a Imams themselves viewed both their followers and themselves as mustad'afs. In this context, the mustad'afs are not only weak individuals but also communities resisting socio-political oppression. In Shī'a tradition, the concept represents both social and religious resistance. In the modern period, particularly with the advent of the Iranian Islamic Revolution, the term mustad'af has taken on a more extensive political connotation. Ayatollah Khomeini expanded the concept beyond Shī'a communities, using it as a symbol to represent all oppressed and exploited peoples worldwide. According to him, mustad'afs are groups resisting global injustices, and their spiritual strength exposes the weakness of the "mustakbirin" (tyrannical rulers). In this regard, the concept of mustad'af has become a symbol for both the proponents of the Islamic Revolution and the global struggle for justice. In conclusion, this study compares the historical and theological meanings of the concept of mustad'af in Sunnī and Shī'a traditions, thoroughly exploring the interpretive differences between the two sects.

Keywords

History of Islamic Sects, Sunnī, Shī'a, Mustad'af, Khomeini.

Citation

Yüce, Mustafa - Demir, Ahmet İshak. "The Concept of Mustad'af in Sunni and Shia Traditions and Its Role Khomeini's Policy". *Trabzon Theology Journal* 11/2 (December 2024), 507-530.

<https://doi.org/10.33718/tid.1524977>

Date of Submission : 30.07.2024

Date of Acceptance : 27.10.2024

Date of Publication : 31.12.2024

Peer-Review : Double anonymized - Two External

Ethical Statement : This article is based on the doctoral dissertation conducted under the supervision of Ahmet İshak Demir. (Āyatollah Khomeini's Perspective on Sunnism, Recep Tayyip Erdoğan University, Rize/Turkey).

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks : Yes - intihal.net

Author Contributions: Author-1 (%55) - Author-2 (%45)

Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Mezhep olgusunun, dinî ve kültürel birçok meseleyi doğrudan veya dolaylı olarak etkilediği bir vakıadır. Nitekim İslâm'ın ilk asırlarından günümüze değin, birçok Kur'ânî kavram, muhtelif İslâm mezhepleri tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bu kavramlardan biri olan müstaz'af da İslâm mezhepleri içerisinde ikinci büyük fırka olan Şîa tarafından tarih içerisinde farklı anlamlar yüklenerek yer yer mezhebî bir kavram olarak yorumlanmıştır. Şîî İmâmî âlimler, öncelikle kendilerini tanımlamak için kullandıkları bu kavrama Sünnî âlimler tarafından kullanılmayan çeşitli anlamlar yüklemişlerdir. Bu iki mezhebin müstaz'af kavramına yüklediği anlamların tespit edilmesi ve varsa aradaki farklılıkların ortaya konulması, mezheplerin benimsemiş oldukları görüşlerin tesirinde kaldıklarını, siyasi-sosyal şartlara göre Kur'ânî kavramları farklı yorumladıklarını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca bu kavramın İran İslâm Devrimi'nden sonra İran siyasi elitlerinin ve ilim adamlarının özellikle Âyetullah Humeynî'nin söylemlerinde öne çıkması, söz konusu kavramla Şîî gelenekte kim ya da kimlerin kastedildiğini önemli kılmaktadır.

Müstaz'af kavramı ile ilgili Türkçe ve yabancı literatürde farklı çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Ziyâd b. Âbid'in *el-İstiz'af ve ahkâmuhu fi'l-fıkhî'l-İslâmî*¹ adlı eserinde müstaz'af'ın kim olduğu ve onlarla ilgili dinî hükümler ele alınmakta, Şîî âlim Beheştî'nin Türkçe'ye *Kur'ân'da Müstaz'af* adıyla tercüme edilen eserinde ise müstaz'af kavramının sosyolojik boyutları işlenmektedir.³ İshak Doğan tarafından 2020 yılında tamamlanan *Modern Dönemde Anlam Genişlemesine Uğrayan Kur'an'daki Siyasî Kavramlar (Tağut - Şûra - Mustaz'af - Cahiliyye)* adlı doktora çalışması ise özellikle modern dönemde müstaz'af kavramının anlam genişlemesini ortaya koyması ve bunun Şîîler tarafından nasıl gerçekleştiğini vurgulaması açısından önemlidir.⁴ Zikri geçen eserlerde müstaz'af kavramının çeşitli yönleri ele alınmış olmasına rağmen, Sünnî ve Şîî İmâmî âlimler tarafından bu kavrama atfedilen anlamların neler olduğu ve farklı anlamların farklı topluluklar için niçin kullanıldığına dair kapsamlı, karşılaştırmalı bir analiz yapılmamıştır. Bu araştırma özellikle söz konusu çalışmadan farklı olarak müstaz'af kavramının Humeynî tarafından devrimin meşru bir zemine oturtulması ve diğer İslâm devletlerine ihracı doğrultusunda nasıl araçsallaştırıldığına odaklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle bu Humeynî'nin devrimin anahtar kavramı olan velâyet-i fakîh teorisinde yaptığı gibi kendi mezhebi dinamiklerinden bir kopuş pahasına müstaz'af kavramını dönüştürmesini ifade etmektedir.

Bu çalışma Kur'ânî bir kavram olan müstaz'af'ın mezhebî etkilerle nasıl çeşitli anlamlar kazandığını ve hangi toplulukları ifade etmek için kullanıldığını belirlemeyi hedeflemekte-

- 1 Ziyâd b. Âbid el-Meşûhî, *el-İstiz'af ve ahkâmuhu fi'l-fıkhî'l-İslâmî* (Suudi Arabistan: Daru Kunuzi İşbiyyâ, 2012).
- 2 Muhammed Huseyin Beheştî, *Kur'ân'da Müstaz'af*, çev. Serdar İslâm (İstanbul: Objektif Yayınları, 1992).
- 3 Bunların haricinde Türkiye'de yazılan ve araştırmamıza katkı sunacağı düşünülen Yavuz Delal'ın *Hız Musa: Ezilen Halkın Ulusal Mücadelesi Müstekbir ve Mustazâf Kavramları* ile Faruk Özdemir'in *Kur'an'da Müstaz'af ve Müstekbir Kavramlarının Semantik Analizi* adlı eserleri bazı problemler dolayısıyla elde edilememiştir.
- 4 İshak Doğan, *Modern Dönemde Anlam Genişlemesine Uğrayan Kur'an'daki Siyasî Kavramlar (Tağut - Şûra - Mustaz'af - Cahiliyye)*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020). Söz konusu meseleye dair aynı yazar tarafından kaleme alınmış bir makale için bk. İshak Doğan - Ali Öge, "Dildeki Anlam Genişlemelerinin Bazı Kur'ânî Kavramların Anlaşılmasına Etkisi: Mustaz'af Kelimesi Örneği", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/1 (2021), 495-516.

dir. Ayrıca, İran İslâm Devrimi lideri Humeynî'nin bu kavramı hangi bağlamlarda ve hangi amaçlarla kullandığının tespitine yönelik bir inceleme, doküman analizi yöntemiyle gerçekleştirilecektir. Bu çalışma, Humeynî'nin müstaz'af kavramını ne şekilde araçsallaştırdığına ve bunu siyasi, dini ya da ideolojik hedeflerine nasıl entegre ettiğine odaklanacaktır. Bunun yanı sıra müstaz'af kavramının hem teolojik hem de politik açılardan nasıl şekillendiğini ve tarihsel süreç içerisinde nasıl evrildiğini anlamaya katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

1. Kur'an ve Sünnet'te Müstaz'af Kavramı

Sözlükte "istif'âl" babından ism-i mef'ul olan müstaz'af kelimesi, "ضَعْفٌ /da'ufe" kökünden türetilmekte, söz konusu "ضَعْفٌ" kelimesi ise kuvvetin zıddı olup, ruh, beden, akıl, düşünce vb. yönlerden güçsüzlük, zayıf olma anlamına gelmektedir.⁵ Müstaz'af kelimesi ise zayıf ve küçük görülen, dışlanan, horlanan, ezilen ve itilen kişiler veya topluluklar için kullanılmaktadır.⁶

Kur'an'da müstaz'af kelimesinin türediği *istaz'afe* formu, "Hârûn, "Ey anam oğul! Senin bu kavmin beni cidden zayıf gördüler (اسْتَضَعَّفُونِي); neredeyse beni öldüreceklerdi!"⁷ âyeti ile "Kuşkusuz ülkesinde Firavun ululuk taslamış, halkını da gruplara ayırmıştı. Gruplardan birini, erkek çocuklarını kıymandan geçirip kızlarını sağ bırakarak güçsüz düşürmek (تَسْتَضَعِفُ) istiyordu."⁸ âyetinde olduğu üzere 13 yerde geçmekte ve hepsinde sözlük anlamıyla zayıf ve güçsüz bireyleri ifade etmek üzere kullanılmıştır. Müstaz'af kelimesinin kökü olan "ضَعْفٌ" kelimesinin de "Hatta sinek onlardan bir şey kapsa, onu dahi ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz (ضَعْفٌ), kendinden istenen de!"⁹ âyeti ile "Allah yolunda başlarına gelenlerden ötürü gevşemediler (zayıf düşmediler - وَوَمَا ضَعُفُوا), yılmadılar, boyun eğmediler. Allah, sabredenleri sever."¹⁰ âyetlerinde görüldüğü üzere iki yerde müstaz'af anlamında kullanılmaktadır.¹¹

Müstaz'af kavramı, "Kavminin ileri gelenlerinden büyüklük taslayanlar, içlerinden zayıf gördükleri kesimden inananlara..."¹² "...Horlananlar büyüklük taslayanlara şöyle derler: "Siz olmasaydınız, hiç kuşkusuz biz iman ederdik."¹³ "Büyüklük taslayanlar hor görülenlere..."¹⁴ ve "Hor görülenler büyüklük taslayanlara şöyle cevap verirler..."¹⁵ âyetlerinde doğrudan müstekbirlerin zıddı olarak geçmektedir. Yukarıda zikredilen âyetlerde yer alan müstekbir kelimesinin muhatap kitlesini dâimi surette inanmayanların oluşturduğu görülmektedir. Ancak buna karşın müstaz'af kelimesinin yalnız inananları tanımlamak için kullanılmadığı; inansın inanmasın güçsüz ve hor görülen bütün bireyleri ve toplumu tanımlamak üzere kullanıldığı dikkat

5 Ebü'l-Fazl Camâlüddîn ibn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr vd., (Kahire: Daru'l-Maarif, 1119), 29/2587; Ebü'l-Kasım er-Râgıb el-İsfahânî, *Mu'cemü müfredâti elfâzi'l-Kur'ân*, nşr. İbrahim Şemsüddîn (Lübnan: Daru'l-Kütübü'l İlmiyye, 1434), 331.

6 Vecdi Akyüz, *Kur'an'da Siyasî Kavramlar* (İstanbul: Kitabevi, 1998), 227.

7 el-A'râf 7/150.

8 el-Kasas 28/4.

9 Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân-ı Kerim ve Meâli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015) Hac 22/73.

10 Âl-i İmrân 3/146.

11 Muhammed Fuad Abdülbâki, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim* (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1982), 420-421.

12 el-A'râf 7/75.

13 Sebe' 34/31.

14 Sebe' 34/32.

15 Sebe' 34/33.

çekmektedir. Dolayısıyla buradan hareketle, Kur'an'da bu kelimenin itikadî anlamda kullanılmadığını söylemek mümkündür.

Muâz b. Cebel'den (öl. 17/638) nakledilen bir rivayete göre Hz. Peygamber'in "Sana Cennet'in krallarından haber vereyim mi?" sorusuna evet diye cevap vermekte bunun üzerine Hz. Peygamber "Eski yıpranmış iki parça giyeceği bulunan, zayıf olan ve zayıf görülen fakat bu durumuna önem vermeyen ve Allah adına bir yemin ettiğinde mutlaka o yeminini yerine getiren adamdır." diye buyurmaktadır.¹⁶ Bu hadiste de müstaz'af itikadî bir anlam içermek-sizin sözlük anlamıyla geçmektedir.

1.1. Müstaz'af İle İlişkili Kavramlar: Müstekbir, Mele', Nâsbe ve Takıyye

Bir kavramın daya iyi anlaşılabilmesi için, o kavram ile ilgili olan diğer kavramların bilinmesi de önem arz etmektedir. Bu sebeple burada müstaz'af kavramı ile ilgili olan müstekbir, mele' ve takıyye kavramları birbirleriyle ilişkisi bakımından kısaca açıklanacaktır.

1.1.1. Müstekbir

Müstaz'af kavramı ile doğrudan ilintili olan müstekbir, sözlükte büyük olmak, cüsseli olmak ve ağır olmak manasındaki "مُسْتَكْبِرٌ" kökünden türemiş olup,¹⁷ kendisini beğenip başkasından üstün görme ve hakkı kabul etmeme hususunda inat etme, inatla direnme anlamlarına gelmektedir. İsfahânî (öl. 5/11. yy) "مُسْتَكْبِرٌ" kavramını iki şekilde yorumlamaktadır: İlk anlamı bir kimsenin büyük işler yapma noktasında kendisini büyük görmesi ve buna hazırlamasıdır. Şayet bu, olumlu zaman ve mekânda ise övgüye layıktır. İkinci manası ise bir kimsenin, kendisinde olmayan bir özelliği varmış gibi göstermesi ve kimseye muhtaç değilmiş gibi kabul etmesidir. Bu davranış ise yerilmeye layıktır.¹⁸

Kur'an'da "istikbâr/müstekbir" ve mahlûkât için kullanıldığında "tekebbür" kavramı, genellikle Yüce Allah'ın âyetlerinden yüz çeviren, kibirlenip ona ibadet etmeyenler anlamında kullanılmakta ve toplamda elli altı âyette geçmektedir.¹⁹

Bu anlamlarda "müstekbir kavramı" zayıf ve küçük görülen, dışlanan, horlanan, ezilen ve ezilip itilen kişiler anlamındaki müstaz'af kavramının zıddıdır.²⁰ Bu zıtlık sosyal sınıflar farklılıklarını ortaya koyacak şekilde "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar; zayıflar, büyüklük taslamış olanlara diyecekler ki: "Biz size uymuştuk, şimdi siz Allah'ın azabından küçücük bir şeyi bizden savabilir misiniz?" Ötekiler şöyle cevap verecekler: "Allah bizi doğru yola iletmış olsaydı biz de sizi iletirdik. Şimdi sızlansak da katlansak da farketmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!"²¹ meâlindeki âyette de ifade edilmiştir.

1.1.2. Mele'

Araştırmamızın konusunu teşkil eden müstaz'af kavramı ile bağlantılı olan diğer bir kavram da mele' kavramıdır. Sözlükte "مَلَأَ" kökünden türeyen ve "dolmak, doldurmak ve

16 Ebû Abdillâh Muhammed İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413), "Zühd" 4.

17 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 42/3807-3811.

18 İsfahânî, *el-Müfredât*, 470-472.

19 Abdülbâki, *el-Mu'cemü'l-müfrehes*, 588-591. Ayrıca bk. Bekir Topaloğlu, "Müstekbir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/138.

20 Akyüz, *Siyasî Kavramlar*, 275.

21 İbrâhim 14/21.

danışmak” anlamlarına gelen mele’ kelimesi “bir iş, görüş veya bir inanç üzerine ittifak eden topluluk, kavmin eşrafı, kendilerine fikir danışılan elit ve seçkin kimseler” anlamına gelmektedir.²²

Kur’ân-ı Kerîm’de otuz yerde geçen mele’ kavramı, bazı âyetlerde olumsuz bir mana yüklenmeksizin “kendilerine danışılan kimseler”²³ anlamına gelmekle birlikte çoğu yerde “inkârcı, kibirli, zâlim, küçümseyici, aşırı tutucu” gibi olumsuz anlamda kullanılmıştır.²⁴ “Kavminin ileri gelenlerinden (الْمَلَائِكَةَ) büyüklük taslayanlar, içlerinden zayıf gördükleri kesimden inananlara...”²⁵ ve “Onların da ardından Mûsâ ve Hârûn’u açık kanıtlarımızla Firavun’a ve çevresindeki ileri gelenlere (وَمَلَائِكَةٍ) gönderdik. İman etmeyi kibirlerine yediremediler; onlar günaha gömülmüş kimselerdi.”²⁶ âyetlerinde olduğu gibi bir toplumun önde gelenlerini, önderlerini, siyasi iktidarı ve yöneticileri ifade eden ayrıca daha çok olumsuz anlamlarda kullanılan mele’ kavramı tüm bu anlamlarıyla sosyal bir statü olarak müstaz’afların zıddı bir anlam içermektedir.

Zikri geçen bu kavramlar müstaz’af kavramı ile özellikle Kur’an kaynaklı ve birbirlerinin zıtları olmaları açısından doğrudan bağlantılı kavramlardır.

1.1.3. Nâsibe

Sözlükte “birşeyi ortaya dikmek, bir kimseye karşı kötülük ve düşmanlık beslemek ve bunu açığa vurmak” anlamındaki “نَسَبَ” kökünden gelen bu kavram²⁷ daha çok İmâmiyye Şîası tarafından Hz. Ali, evlatları ve mensuplarına karşı olanları ve onlardan nefret edip düşmanlık besleyenleri ifade etmek için kullanılmaktadır.²⁸ Bu kavramın diğer iki kavramın aksine Kur’an’da yer almadığını belirtmeliyiz.

İmâmetin nasla belirlenmesi gerektiğini iddia eden Şîî âlimler, imâmetin seçimle gerçekleşeceği görüşünü benimseyenleri tahkir ve tezyif amacıyla Nâsibî olarak nitelemektedirler.²⁹

Nâsibe kavramı, İmâmiyye Şîası âlimlerinin, muhaliflerini isimlendirdikleri bir kavram olması ve özellikle Şîî rivayet kaynaklarında müstaz’af kavramının zıddı olarak zikredilmesi açısından önemlidir. Dolayısıyla Nâsibe kavramının neyi ifade ettiği bilindiği takdirde müstaz’af kavramının anlam çerçevesinin ne olduğu daha kolay anlaşılabilir.

1.1.4. Takıyye

Bir kimseyi eziyet ve tehlikeden korumak anlamındaki “وَقَى” kökünden türeyen takıyye

22 İsfahânî, *el-Müfredât*, 526; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 47/4252-4253.

23 Yûsuf 12/43, en-Neml 27/29, 32.

24 Abdülbâki, *el-Mu’cemü’l-müfêhres*, 672; İbrahim Çelik, “Mele’”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/36-37.

25 A'râf 7/75.

26 Yûnus 10/75.

27 İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 49: 4434.

28 Muhammed Cevâd Meşkûr, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011), 374.

29 Mustafa Öz, “Nâsibe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/393; Mustafa Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 411. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Hanifi Şahin, *Şîilerin Gözüyle Sünnîler İlk Dönem Şîî Kaynaklarda Sünnî Algısı* (İstanbul: Mana Yayınları, 2016); Hilmi Kemal Altun, “Nâsibî Kavramı Üzerine Tahlil ve Değerlendirme”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 1198-1230.

kendini korumak, sakınmak anlamlarına gelmektedir.³⁰ Terim olarak, kişinin inançları sebebiyle canına veya malına yönelik tehlike karşısında benimsemiş olduğu inancı gizlemesi, gerekirse inandığının aksini söylemesi ve kendini koruması şeklinde tarif edilmektedir.³¹ Kur'ân-ı Kerîm'de "Mü'minler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa artık Allah'la olan bağı koparmış demektir. Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden korunmanız (تَقِيَّةً) başkadır."³² âyetindeki "تَقِيَّةً" takıyye ile aynı anlamı taşımaktadır.

Sünnî âlimler, takıyye ile amel etmektense azîmetin³³ daha evla olduğunu belirtmekle birlikte bir Müslümanın ölüm tehdidi karşısında küfür içerikli bir söz söylemesi veya fiilde bulunmasının caiz olduğunda ittifak etmektedirler. Ehl-i sünnet'e göre takıyye, tehlike anında azîmeti tercih etmeyen Müslümanlar için bir ruhsat olup, tehlike zamanıyla sınırlandırılmaktadır.³⁴ Sünnî âlimlerin aksine Şîî âlimler ise takıyyeyi dinin bir rüknü olarak saymak ve Ehl-i sünnet'e göre daha geniş anlamda kullanmaktadırlar. Örneğin Sünnî Müslümanlar arasında abdest alan bir Şîî'nin ayaklarını mesh etmek yerine Sünnîler gibi yıkaması takıyyenin bir gereği olarak açıklanmaktadır.³⁵

Şîa'nın önde gelen âlimlerinden Şeyh Tûsî İslâm'ın ilk yıllarındaki Müslümanların çoğunun müstaz'af olduğunu ve Mekkeli müşriklerin zulümleri ve işkenceleri sebebiyle yer yer takıyye yaptıklarını, takıyye yapanlardan birinin de Ammâr b. Yâsir (öl. 37/657) olduğunu ifade etmektedir.³⁶ Tûsî'nin bu ifadesi müstaz'afların toplum içerisinde gerektiği takdirde takıyye yapmalarının mümkün olduğuna işaret etmesi bakımından önemlidir.

Son dönem Şîî âlimlerden Beheştî Hz. Ali'nin, ilk üç halifenin hilafeti süresince müstaz'af olduğunu ve bu süre zarfında takıyye yaptığını belirtmektedir. Tûsî Hz. Ali'nin takıyye yaptığını izah etmek için, Hz. Hârûn'un³⁷ kıssasını örnek olarak göstermektedir. Dikkat çeken nokta ise Hz. Ali'nin müstaz'af olarak tanımlandığı yerde müstekbir konumda olan Ehl-i sünnet tarafından mümin olarak görülen ashabın büyükleridir. Oysa Ammâr b. Yâsir ve Hz. Hârûn'un müstaz'af olarak tanımlandığı hâdisede müstekbirler Allah'a karşı isyan eden inkârcılardır. Ayrıca "(Mûsâ dönünce) dedi ki: "Ey Hârûn! Onların saptıklarını gördüğünde beni izleyip gelmekten seni alıkoyan neydi? Yoksa emrime isyan mı ettin?"³⁸ âyetinden anlaşıldığı üzere Hz. Hârûn'a yaşananlar karşısında tepki göstermiştir. Dolayısıyla eğer Hz. Hârûn takıyye yapmışsa -ki Tûsî onu söylüyor- Hz. Mûsâ tarafından şiddetli bir şekilde kınanmıştır. Oysa takıyye Şîî âlimlere göre kınanmaya değil aksine övülmeye layık olan bir fiildir.

30 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 54: 4901.

31 Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 301; Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri*, 531.

32 Âl-i İmrân 3/28.

33 İnsanların karşılaştığı güçlük ve zaruret hali gibi ârizî durumlara bağlı olmaksızın konmuş şer'î hükümler için kullanılan fıkîh terimidir. Ayrıca bk. Mustafa Baktır, "Azîmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/330.

34 Serdar Demirel, *Takıyye Şîa Rivâyet Kültüründe Derin Paradoks* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 16-19.

35 Mustafa Yüce, *Şehristânî'nin el-Milel ve'n-Nihal Adlı Eserine Göre Şîa ve Görüşleri* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 112.

36 Muhammed b. Hasen et-Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, nşr. Ahmed Habîb Âmilî (Lübnan: Daru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, ts.), 6/431.

37 Beheştî, *Kur'ân'da Müstaz'af*, 25-26.

38 Tâhâ 20/92-93.

2. Ehl-İ Sünnet ve Şîa'ya Göre Müstaz'af

2.1. Sünnî Âlimlere Göre Müstaz'af

Klasik dönem Sünnî âlimler tarafından müstaz'af kelimesi için yapılan kavramsal bir tanıma rastlanılmamıştır. Daha ziyade Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği yerlerde kelimenin sözlük anlamı üzerinden konular değerlendirilmiştir.

İmam Mâtürîdî Nisâ sûresinin 98. âyetini³⁹ tefsir ederken İbn Abbâs'tan rivayet edilen bir haberi aktarmaktadır. Buna göre İbn Abbâs “Ben ve annem müstaz'aflardandık.” demektedir.⁴⁰ Konu hakkındaki bu rivayeti aktarması İmâm Mâtürîdî'nin müstaz'af kavramını sözlük anlamıyla anlayıp, ona kavramsal bir anlam yüklediğine işaret etmektedir. Nitekim o, başka bir yerde Müslüman olup hicrete gücü yetmeyenlerin müstaz'af olduğunu belirtmektedir.⁴¹ İmam Mâtürîdî'nin müstaz'af kavramını içeren birçok âyette aynı yorumları yaptığı görülmektedir. Örneğin A'râf sûresi 75. âyetin tefsirinde peygamberlere ilk tabi olanların genellikle zayıf ve aciz insanlar olduğunu ifade etmektedir.⁴²

Eş'arî âlim Râzî'de müstaz'af kavramını sözlük anlamında ele almakta ve farklı bir kavramsal anlam yüklememektedir. Râzî, Mâtürîdî'nin aktarmış olduğu İbn Abbâs rivayetini “Ben ve annem çocuk ve kadın olma açısından müstaz'aflardandık.”⁴³ şeklinde aktarmaktadır. Yine Râzî'de bulunan bir rivayete göre Nisâ sûresi 98. âyet nâzil olduktan sonra Hz. Peygamber bu âyeti Mekke'deki Müslümanlara göndermiş, orada bulunan Cündüb b. Damre “Beni taşıyım, ben müstaz'aflardan, yolculuğa gücü yetemeyecek olanlardan değilim. Vallahi Mekke'de bir gece daha geçirmem.” demiş bunun üzerine onu Medine'ye doğru taşımaya başlamışlardır. Fakat yaşlı biriydi ve yolculukta vefat etti.⁴⁴ Bu rivayette de görüldüğü üzere Râzî müstaz'af kavramını sözlük anlamında anlamakta ve değerlendirmektedir.⁴⁵ Elmalı Muhammed Hamdi Yazır da müstaz'af kavramına sözcük anlamının dışında bir anlam yüklememektedir. O müstaz'afı, zayıf sayılmış yani başkalarının ezici gücü altında âciz ve güçsüz kimseler olarak nitelendirmektedir.⁴⁶

Mu'tezilî âlim Zemaşerî (öl. 538/1144) de müstaz'afı zikri geçen Sünnî âlimler gibi acizyetleri, fakirlikleri ve doğru yöntemi bilmemeleri dolayısıyla hicrete gücü yetmeyen, hicret için bir imkân bulamayan kimseler olarak açıklamaktadır.⁴⁷

Klasik dönem âlimlerinden aktarılan bu bilgilerde görüldüğü üzere, klasik dönemde Sünnî âlimler tarafından müstaz'af kavramına sözlük anlamının dışında kavramsal bir anlam yüklenmemektedir.

39 “Erkekler, kadınlar ve çocuklar içinden zayıf sayılanlar (yani) çaresiz kalanlar ve hiçbir kurtuluş yolu bulamayanlar müstesnadır.”

40 Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân (Te'vilâtü Ehlî's-sünne)*, nşr. Bâselüm Mecidî (Lübnan: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1426), 3/292.

41 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/292.

42 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 4/482. Benzer yorumlar için ayrıca bk. 3/335, 337, 5/182, 9/615.

43 Ebû Abdillâh Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Lübnan: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 10/141.

44 Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/197.

45 Benzeri yorumlar için ayrıca bk. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/197, 14/307, 342, 15/474.

46 Elmalı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, çev. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Azim Dağıtım, 2011), 3/66.

47 Ebû'l-Kasım ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf'an hakâiki gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, nşr. Muhammed Hüseyin Ahmed (Lübnan: Daru'l-Kütübü'l-Arabî, 1407), 1/554, 2/213, 3/585.

Klasik dönemden aksine günümüz araştırmacıları tarafından farklı şekillerde olmakla birlikte müstaz'af kavramı ile ilgili bazı tasnifler yapılmıştır.

İlk tasnife göre müstaz'aflar müstekbirlere karşı tutumları, durumları ve sorumlulukları bakımından üç çeşittir.⁴⁸

1- Dirençli Müstaz'aflar: Bunlar, müstekbirlere karşı direnen onların bozgunculuklarına karşı çıkıp kötülüklerini engellemeye çalışan müstaz'aflardır. Bu fiilleri sebebiyle bunlar takdir edilen kimselerdir.

2- İşbirlikçi Müstaz'aflar: Dünyevî menfaatleri için, müstekbirlere karşı direnmeksizin, onlarla işbirliği içinde olanlardır.

3- Çaresiz/Dirençsiz Müstaz'aflar: Bunlar, çeşitli zafiyetleri ve çaresizlikleri yüzünden müstekbirlere karşı koyamayan ve direnemeyen müstaz'aflardır. Bunların da bağışlanması umulur.⁴⁹

Diğer bir tasnifte de müstaz'aflar üç grupta değerlendirilmektedir.

1- İlahî vahyin üzerinden uzun bir zaman geçmesinden dolayı vahyi hakikatten, gerçeklerden uzaklaşan ve doğal olarak vahiyden habersiz kalıp müstekbirlerin yönetimi altına düşenlerdir ki bunlar bu durumdan kurtulma çabaları dolayısıyla müstekbirlerin zulmüne de maruz kalırlar.⁵⁰

2- Müstekbirlerin yaptıklarına korku, Allah'a güvensizlik, dünyevi menfaat ve bazı zaaf- larından dolayı ses çıkarmayıp, yeryüzündeki ifsâda ve istikbâra razı olanlardır.⁵¹

3- Çeşitli imkânsızlıklardan dolayı müstekbirlere karşı direnemeyen kişi veya zümre- lerdir.⁵²

Modern dönemde de her ne kadar klasik dönemin aksine farklı tasnifler bulunsa da ke- limenin genel manada sözlük anlamında kullanıldığı ve kavramsal bir anlam yüklenmediği görülmektedir.

2.2. Şîî Âlimlere Göre Müstaz'af

2.2.1. Klasik Dönem Şîî Âlimlere Göre Müstaz'af

Müstaz'af kavramı ile ilgili klasik dönem Şîî İmâmî âlimlerin farklı yaklaşımlarından bahsetmek mümkündür. Bu farklı yaklaşımlar ve tanımlamalar aşağıda sırasıyla verilecek- tir.

2.2.1.1. Sözlük Anlamında Müstaz'af

Müstaz'af sözlükte ruh, beden, akıl, düşünce, siyasî, ekonomik gibi açılardan zayıf kabul edilen, zayıf olan insanları ifade eden bir kelimedir.⁵³ Kelimenin sözlük anlamı farklı bir kav-

48 Ali Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1990), 416-419.

49 Akyüz, *Siyasî Kavramlar*, 228-231.

50 el-A'râf 7/137; el-Kasas 28/4-5.

51 en-Nisâ 4/97; Sebe' 34/31-33.

52 en-Nisâ 4/75, 98-99.

53 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 29/2587; İsfahânî, *el-Müfredât*, 331.

ramsal anlam yüklenmeksizin İmâmî âlimler tarafından da kullanılmıştır. Örneğin erken Şîî âlimlerinden Ayyâşî, “Erkekler, kadınlar ve çocuklar içinden zayıf sayılanlar (yani) çaresiz kalanlar ve hiçbir kurtuluş yolu bulamayanlar müstesnadır.”⁵⁴ âyetinden hareketle müşrik-lere karşı Peygamber’in ashabının zayıf ve güçsüz; yani müstaz’af olduklarını belirtmekte ve mazeretleri bulunması sebebiyle cehennem ehlinde olmadıklarını söylemektedir.⁵⁵

Ezilen toplulukları ifade etmek için kullanılan müstaz’af kavramı sözlük anlamında İmâmiyye Şîâsı’nın imamları tarafından kendilerini ve mensuplarını nitelemek için de kullanılmıştır.⁵⁶ Nitekim Muhammed Bâkır (öl. 114/733) ve Ca’fer es-Sâdık (öl. 148/765)’tan “Biz müstaz’afız.” ifadesi rivayet edilmektedir.⁵⁷ Hz. Ali taraftarı olan, Hz. Ali’nin imâmetinin gizli veya açık nas ve vasiyetle sabit olduğunu kabul eden ve imâmetin Hz. Ali’nin soyundan başka birine intikal etmeyeceği inancını benimseyen Şîa,⁵⁸ Hz. Peygamber’in vefatından sonra hilâfete başkalarının geçmesi ve sonrasında Emevîlere intikal etmesi bakımından kendilerini, ezilen ve zayıf bırakılan bir toplum olarak görmeleri sebebiyle müstaz’af olarak nitelendirmişlerdir.

Her ne kadar Ayyâşî’nin örneğinde müstaz’af olan ashâbın karşısında müşrikler; imamların karşısında ise Sünnî iktidar yer alması bakımından bir farklılık olsa da sonuç olarak her iki rivayet grubunda da ortak payda müstaz’af kavramının, müstebirler karşısında ezilen ve hor görülen insanlar için kullanılmış olmasıdır.

2.2.1.2. İtikadî Anlamda Müstaz’af

Şîî geleneğinde müstaz’af kavramı zamanla sözlük anlamına paralel ıstılâhî bir anlam kazanmıştır. Buna göre müstaz’af; Sünnî toplum içerisinde yaşayıp, Ehl-i Beyt’e karşı herhangi bir kin ve nefret beslemeyen fakat onların imâmetini de kabul etmeyen Müslümanları tanımlayan itikadî bir anlamı ihtiva etmektedir.

Müstaz’afın bu ıstılâhî anlamını destekleyen çeşitli Şîî kaynaklı rivayetler de bulunmaktadır. Meselâ, Ca’fer es-Sâdık kanalıyla Hz. Ali’den nakledilen habere göre cennetin sekiz kapısı vardır. Bir kapıdan nebîler ve sâdık kullar, diğer kapıdan şehitler ve sâlih kullar girer. Beş kapıdan ise Hz. Ali’nin Şîâsı ve sevenleri girer. Son bir kapı vardır ki buradan ise Allah’ın varlığına ve birliğine iman etmiş, Ehl-i Beyt’e karşı kalbinde zerre kin ve nefret barındırmayan Müslümanlar (müstaz’aflar) girerler.⁵⁹

İbn İdrîs el-Hillî (öl. 598/1202) müstaz’afları âlimlerin görüş ve ihtilaflarını anlamayan, hiç kimseye kin ve nefret beslemeyen kimseler olarak tarif etmektedir. Ona göre kendi mezhebi ve itikadî dolayısıyla hak ehline kin besleyen bir kimse müstaz’af değildir. Onlar nâsıbîlerdir. Mümin ve müstaz’afın dışında kalan kimseler ise kâfir olup ebedî cehennemliktir.⁶⁰

54 en-Nisâ 4/98.

55 Ebü’n-Nadr Muhammed b. Mes’ûd el-Ayyâşî, *Tefsîrül’-Ayyâşî*, nşr. Seyyid Hâşim er-Resûlî el-Mahallâtî (İran: Mektebetü’l İlmîyyeti’l İslâmiyye, 1380), 3/303; Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri’l-Kur’ân*, 3/303.

56 Şahin, *Şîilerin Gözüyle Sünnîler*, 205.

57 Beheştî, *Kur’ân’da Müstaz’af*, 15.

58 Ebü’l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî, *el-Müel ve’n-Nihal (Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi)*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 186-189.

59 Muhammed Hüseyin b. Muhammed Tabâtabâî, *el-Mîzân fi tefsîri’l-Kur’ân* (Lübnan: Müessesetü’l-âlemî li’l-metbûât, 1390), 5/59.

60 Abdulkadir Çuhacıoğlu, *Şîa ve İmâmet* (İstanbul: Kevser Yayınları, 2012), 51.

Şîî âlimler bir kimsenin itikadî açıdan müstaz'af sayılabilmesi için kendisinde bazı özelliklerin bulunması gerektiğini belirtmektedir. Müstaz'afta bulunması gereken bu özellikleri Şîî araştırmacılar, imamlarının görüşlerinden hareketle ortaya koymaktadırlar. Bu özellikleri şöyle sıralamak mümkündür:

- Müstaz'af, âlimlerin birbiriyle ihtilaflarını anlama ve kavrama kapasitesinden yoksun olmalı yani aklen yetersiz bulunmalıdır.

- Aklî melekeleri haiz olmakla birlikte, işin hakikatini ortaya koyacak delillerin ona karşı tam ortaya konulmaması yani hüccetlerin kendine ayân olmamış olması gerekir.

- Hz. Ali ve neslinden gelen imamların imâmetini açıkça inkâr edip, onlara kin ve nefret beslememesi yani nâsibî olmaması gerekir.

- Kendisine doğrular açık bir şekilde ortaya konulduğunda inatçılık etmemesi gerekir.

Müslümanların Hz. Ali eksenli sınıflandırılmasına dayanan bu yaklaşımın rivayetlerle de desteklendiği görülmektedir. Nitekim İmam Hasan b. Ali'den aktarılan rivayete göre insanlar üç gruptur. Birinci grup müminler, ikinci grup Hz. Ali ve neslinin imâmetini inkâr eden nâsibîlerdir. Üçüncü grup ise, ihtilaflı konulardan uzak duran, bilmedikleri konuları Allah'a havale eden, imâmete ve imamlara uymamakla birlikte, onlara kin ve nefret de beslemeyenlerdir. Bunlar müstaz'aflardır.⁶¹ Muhammed Bâkır'dan aktarılan diğer bir rivayette o, "Şüphesiz Allah, kulları ile kendisi arasına alem olarak Hz. Ali'yi nasb etmiştir. Hz. Ali'yi tanıyan kimse mümin, inkâr eden kâfir olur. Hz. Ali hakkında câhil olanlar ise çaresiz kimselerdir. Hz. Ali'ye karşı birini velâyet makamına nasb eden kimse müşriktir. Ona sevgi besleyenler cennete, düşmanlık edenler ise cehenneme girerler." demektedir.⁶²

Ca'fer es-Sâdık'tan, müstaz'af kavramının itikadî anlamına dair birçok rivayet aktarılmaktadır. O, Ehl-i Kible'den nâsibî olmayan kimseyi müstaz'af olarak nitelendirmekte,⁶³ insanların ihtilaflını bilen bir kimsenin müstaz'af olmadığını belirtmektedir.⁶⁴ Ona göre müstaz'aflar hak ehlinin yolunu bulamazlar ki o yola girsinler. Yine onlar nâsibî de olmayanlardır. Onlar iyi amel ve Allah'ın yasakladığı haramlardan sakınmakla cennete girerler. Fakat Ebrâr'ın mertebesine ulaşamazlar.⁶⁵ Başka bir rivayette Ca'fer es-Sâdık'a müstaz'afların ne tür bir velâyete sahip oldukları sorulunca, Ca'fer es-Sâdık müstaz'afların dinde velâyet ehli olmadığını belirterek, onların nikâhlanma, miras ve insanların birlikte yaşaması konusunda velâyet sahibi olduklarını söylemektedir. Ayrıca o, müstaz'afların Allah'ın hükmüne bırakılan kimseler olduğunu ifade etmektedir.⁶⁶ İmam Mûsâ el-Kâzım'dan gelen bir rivayete göre ise Hz. Ali doğruluğa ulaştırılan kapılardan bir kapıdır. Kim onun kapısından girerse mümin, kim çıkarsa kâfir olur. O kapıdan girmeyenler, girmemeleri sebebiyle de çıkmayanlar ise Allah'ın dilemesine ait olan tabakadandırlar (müstaz'aftırlar).⁶⁷

İmâmî âlim Kummî ve Ayyâşî, Nisâ sûresi 98. âyette geçen müstaz'af kelimesini Ca'fer

61 Çuhacıoğlu, *Şîa ve İmâmet*, 34-35.

62 Muhammed b. Ya'kûb el-Kuleynî, *el-Usûl mine'l-kâfi*, nşr. Ali Ekber el-Gaffârî (Beyrut, 1980), 1/437.

63 Tabâtabâî, *el-Mizân*, 5/58.

64 Ayyâşî, *Tefsîrü'l-'Ayyâşî*, 1/268.

65 Ayyâşî, *Tefsîrü'l-'Ayyâşî*, 1/268-269.

66 Kuleynî, *el-Usûl*, 2/405.

67 Kuleynî, *el-Usûl*, 2/388.

es-Sâdık'tan bir nakille açıklamaktadır. Ca'fer es-Sâdık'a göre müstaz'af küfre bir yol bulup küfredemeyenler, imana bir yol bulup iman edemeyenlerdir. Onlar çocuklardır veya akılları çocuklar seviyesinde olan erkek, kadın yetişkinlerdir. Bu kimselerden kalem kaldırılmıştır.⁶⁸ İmâm Muhammed Bâkır'dan da benzeri ifadeler aktarılmaktadır.⁶⁹ Yine Ca'fer es-Sâdık, Hz. Peygamber'in nübüvvetini kabul eden muvahhid müslümanlardan günahkâr olarak, İmâmî olmadan veya imamların velâyetini kabul etmeden ölenlerin bir kuyuda olacaklarını belirtmektedir. Bu kimseler yapmış oldukları iyi-kötü amelleri bakımından Allah tarafından hesaba çekilirler ve amellerine göre ya cennete ya da cehenneme giderler. Bunların durumu Allah'ın emrine mevkuftur. Akıl bâliğ olmayan Müslüman çocuklar, sefih kimseler ve müstaz'af lar da bu şekildedir.⁷⁰

Sonuç olarak klasik dönem Şîî imâmî âlimlerin düşüncesine göre müstaz'af açıkça Hz. Ali taraftarı olmayan, Hz. Ali'nin düşmanlarını da desteklemeyen arada kalan zayıf Müslümanları tanımlamak için kullanılmış özel bir grubu ifade etmektedir. Görüldüğü üzere, bu kavram, İnan İslam Devrimi sonrasında tanımlandığı şekliyle, dünyadaki tüm ezilenleri veya ezilen Müslüman toplulukları kapsayan genel bir anlam taşımamaktadır.

2.2.1.3. Müstaz'af lar Hakkında Bazı Fikhî Hükümler

Müstaz'af kavramını Sünnî âlimlerden oldukça farklı değerlendiren ve yorumlayan Şîî imâmî âlimler, müstaz'af hakkında çeşitli bazı fikhî fetvalar da vermişlerdir.

Şeyh Müfîd'e göre hakikati bilmeyen Müslüman bir müstaz'af la evlenmek câizdir. Çünkü kişiyi dinden ancak inatçılık çıkarır. Müfîd, müstaz'af ile evliliği câiz kabul ederken Hristiyan ve Yahudîlerle evliliğe cevaz vermez.⁷¹ Şehîd-i Sâni Zeynüddîn b. Ali el-Âmilî (öl. 965/1598), Şehîd-i Evvel Muhammed b. Mekkî (öl. 786/1384) gibi müstaz'af ların hakkı tanımadığı halde bu konuda inatlaşmayan ve hiç kimseye sevgi beslemeyen kimseler olarak tarif etmektedir. Âmilî, Şîa dışındaki İslâm mezheplerinden olup Ehl-i Beyt'e kin ve nefret gütmeyen müstaz'af ları kız verilebileceğini söylemektedir. Ayrıca nâsibî olmayan Şîa dışındaki Müslümanların kestiklerinin yenilebileceğine dair fetva vermektedir.⁷²

20. asır İmâmî âlimlerden Kâşifü'l-Gitâ (öl. 1373/1954), dinin beş esasını belirttiikten sonra onlardan biri olan imâmete inanan bir kimsenin mümin olduğunu, imâmeti inkâr edip diğer dört esasa inananların ise genel anlamda mümin ve Müslüman olduğunu belirtmektedir. Ayrıca onlara dinin bütün hükümlerinin uygulanması gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü ona göre imâmete inanan bir kimse dinden çıkmaz.⁷³

2.2.2. Modern Dönem Şîî Âlimlere Göre Müstaz'af

Şîî ulema içerisinde merce-i taklîd kurumunun ortaya çıkması Şîî düşünceye ciddi bir dinamizm kazandırmıştır.⁷⁴ Bu anlamda önde gelen modern dönem Şîî İmâmî âlimlerin

68 Ali b. İbrâhim Kummî, *Tefsîrü'l-Kummî*, nşr. Tayyib Müsevî Cezâyirî (İran: Dâru'l-Kitâb, 1363), 1/149; Ayyâşî, *Tefsîrü'l-'Ayyâşî*, 1/268.

69 Kuleynî, *el-Usûl*, 2/404.

70 Kummî, *Tefsîrü'l-Kummî*, 2/260.

71 Çuhacıoğlu, *Şîa ve İmâmet*, 74.

72 Çuhacıoğlu, *Şîa ve İmâmet*, 76-77.

73 Şeyh Muhammed Hüseyin Ali Kâşifü'l-Gitâ, *Aslû's-Şîa ve usûlîha* (Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1990), 135.

74 Ümit Erkan, "II. Abdülhamid Dönemi Irak'ında Şîiğin Yayılma Dinamikleri", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/1

müstaz'af hakkında temelde iki farklı yaklaşımından bahsetmek mümkündür. Bu iki yaklaşımdan ilki klasik dönem âlimlerinin ortaya koymuş oldukları yaklaşımı ile örtüşmektedir. Nitekim modern dönem âlimlerinden Allâme Tabâtabâî'nin müstaz'af yorumu buna işaret etmektedir.

Tabâtabâî, Nisâ Sûresi'nin ilgili âyetlerinden hareketle, dini bilgilerdeki cehâlet, eğer insanın kendisinden kaynaklanmayan bir kusur ve zayıflık sebebiyle ortaya çıkıyorsa o kimsenin Allah katında mazur olduğunu ifade etmektedir. Tabâtabâî, Allah'ın dinî konudaki cehâleti ve dinî hükümlerin uygulanmasındaki tüm engelleri ilâhî affa erişemeyecek zulüm olarak nitelendirdiğini fakat müstaz'afı onlardan ayırdığını ve onların zayıf bırakılmaları sebebiyle özürlerini kabul ettiğini belirtmektedir.

Bu şekilde zayıf kalma, bir âlime ulaşır dini öğrenemeyen, dini öğrense bile uygulama imkânı bulamayan, fikrî ve bedenî zayıflık, hastalık, maddi imkânsızlık gibi sebeplerden ötürü bulunduğu yerden ayrılamayıp, İslâm yurduna hicret edemeyen kimseler için geçerlidir. Ayrıca bu durum aklî noksanlıktan dolayı hakkı kavrayamayan kimseler için de geçerlidir.

Yine ona göre, müstaz'af, acizyeti sebebiyle hakka ulaşabilme gücü olmayandır. Yani o gaflettedir ve bu durumundan ötürü mazurdur.

Bakara sûresi 286. âyet de buna işaret etmektedir. "Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz"⁷⁵ Bu âyet gereği hakkında gafil olunan şey, insanın gücünün yettiği şeylerden değildir. Böyle bir engelden dolayı insanın yapamadığı şey de onun gücü dâhilinde sayılmaz. Bu âyetteki ilke "Fiil insanın kazanımına dayanır. Eğer insan o fiilden engellenmişse, bu engellenmede kendisinin payı yoktur." Bir kimsenin cehâleti, kendinden kaynaklı olmayıp, dış faktörlerin etkisi ile oluyorsa bu terkediş kişinin iradesine isnat edilmez. Bu kimse kasten muhalif, müstekbir bile bile inkârcı sayılmaz.⁷⁶ Tabâtabâî bir başka yerde ise insanları mümin, kâfir ve müstaz'af olarak üç sınıfa ayırdığını belirten Tabâtabâî, müstaz'afın her ne kadar üçüncü sınıf olduğu belirtilse de amellerine göre ahirette ilk iki gruptan birine ilhâk olunacağını ifade etmektedir.⁷⁷

Görüldüğü üzere Tabâtabâî'nin müstaz'af hakkındaki bu açıklamaları klasik dönem Şîî rivayet kaynaklarındaki rivayetlerin ekserisi ve Şîî âlimlerinin çoğunluğun görüşüyle paraleldir.

Şehîd Beheştî'de müstaz'af kavramına klasik dönemde yüklenen anlamlar kısmen kullanılmaktadır. O, İmâmiyye'nin on iki imamından her birinin müstaz'af olduğunu ve Sünnî egemen toplum tarafından zayıf bırakıldıklarını imâ etmektedir. Ayrıca Hz. Ali dâhil olmak üzere her imamın kendi dönemine uygun bir şekilde farklı mücadelelerde bulduklarını belirtmektedir.⁷⁸

Beheştî, klasik dönemde belirtilmeyen bir müstaz'af tasnifi yapmaktadır. Ona göre müs-

(2024), 126.

75 el-Bakara 2/286.

76 Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 5/51-52.

77 Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 11/18, 20/193.

78 Beheştî, *Kur'an'da Müstaz'af*, 26.

taz'aflar üç çeşittir.

1- Bilinçsiz ve özgür olmayanlar: Ona göre bu tür müstaz'afların bir sorumluluğu yoktur.

2- Bilinçli ve sorumsuz olanlar: Bu gibi müstaz'aflar, zayıf bırakılmalarına tahammül ederek, cefâsını görmezden gelerek ve kendi istek ve arzularını da yerine getirebilme ümidiyle müstekbirlere karşı çıkmayıp onlara katılanlardır. Bunlar bu fiilerinde kusurludurlar ve Yüce Allah katında sorumludurlar.

3- Bilinçli müstaz'aflar olup ve eğer takıyye gerekmiyorsa, isyan edip müstaz'afları kurtarmak için mücadele ve gayret edenler: Bu türden müstaz'aflar her ne kadar bilinçli olsa ve mücadele etse de, müstekbirlerin kolluk kuvvetleri tarafından engellenmektedir. Müstaz'aflar arasından en kıymetli olanlar bunlardır.⁷⁹

Beheştî'nin bu üçlü tasnifinde dikkat çeken husus, böyle bir tasnifin klasik dönemde bulunmayışının yanı sıra buradaki müstaz'afların tüm halkları şâmil kılınmasıdır. Nitekim Beheştî'nin şu ifadeleri ise çağdaş dönemde Şîî âlimlerin müstaz'af kavramına klasik dönemdeki dar itikadî tanımdan çok daha kapsayıcı bir tanımlama yaptıklarını göstermektedir.

“Kişi veya toplum, zaafa karşı bir çözüm olduğu halde, zaafa karşı koymamışsa mazeret kabul edilmez. İnsanın kendini zayıf düşürmeye hakkı yoktur. İnsan için, zayıflığa ve güçsüzlüğe karşı tüm imkânlarıyla savaş açmak bir görevdir. İslâm bu nedenle uyuşturucu maddeleri yasaklıyor. Çünkü bu tür maddeler toplumu zayıflığa sevk ediyor. Emperyalist ABDde bu nedenle, seks, dans, alkol vs. uyuşturucu maddelerle sömürge ülkelerine saldırıyor, onların gücünü yoketmeye çalışıyor ve onlardan, zayıf, güçsüz ve işe yaramaz milletler meydana getiriyor. Bu konuda Kur'ân-ı Ker'im'in İslâm toplumundan istediği şey, imkanları ölçüsünde güçlü olmaları ve gerektiği kadarıyla silahlanmalarıdır. Ki Allah'ın ve İslâm toplumunun düşmanları onlara müdahale ve tecavüz cesaretini bulmasınlar ve kendilerini Müslümanların ve İslâm'ın karşısında zayıf ve güçsüz sansınlar.”⁸⁰

2.2.3. Humeynî'ye Göre Müstaz'af

İran İslâm Devrimi'nin lideri Humeynî, müstaz'af terimini iki farklı bağlamda ele almaktadır. Birincisi klasik döneme paralel olarak, Şîî topluluklarının Sünnî hegemonyası karşısında pozisyonlarını tanımlamak için bu terimi kullandığı görülmektedir. İkincisi, genel anlamda mazlum insanların küresel egemen güçlerle olan ilişkilerinde müstaz'af olarak nitelendirilmesidir.

Öncelikle ifade etmek gerekir ki Humeynî'nin müstaz'af kavramını politik bir argüman olarak sıklıkla kullanmakta olduğu gözlemlenmektedir. Kur'an'ın ifadelerine başvurarak kullandığı bu kavramı vurgulamakta ve zayıflık ile güçlülük kavramlarını teolojik ve sosyopolitik bir çerçevede yeniden yorumlamaktadır. Humeynî, dini metinleri güncel siyasi ve sosyal sorunlara uygulamakta ve bu kavramları güncel siyasetin bir aracı olarak konumlandırmaktadır. Humeynî'ye göre, Kur'an toplumsal ve ekonomik baskı altındaki grupları sadece zayıf olarak değil, müstaz'af olarak tanımlamaktadır. O, müstekbirlerin müstaz'afları gerçekten güçsüz olarak algıladıklarını ve bu yanlış sebebiyle müstekbirlerin müstaz'af kavramının derin anlamını kavrayamadıklarını belirtmektedir. Humeynî'nin değerlendiri-

⁷⁹ Beheştî, *Kur'ân'da Müstaz'af*, 15.

⁸⁰ Beheştî, *Kur'ân'da Müstaz'af*, 12.

melerine göre, müstekbirlerin bu yanlış algısı, kendi zayıflıklarını gözden kaçırmalarına neden olmaktadır. Aslında, gerçek güçlüler, zorlayıcı koşullara rağmen imanlarını koruyabilen ve bu zorluklara direnmekte olan müstaz'aflardır.⁸¹ Bu bağlamda, Humeynî'nin söylemleri, zayıflığın ve gücün yalnızca fiziksel veya ekonomik koşullarla sınırlı olmadığını, aynı zamanda manevi direnç ve inançla da ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Müstaz'afların sahip olduğu iman gücü, onları sadece zayıf bırakılmış konumlarından kurtulmaya değil, aynı zamanda müstekbirlerin zayıflığını açığa çıkarmaya da olanak tanımaktadır.

Humeynî, Allah'ın müstaz'afları yeryüzünün imam ve vârisleri olarak tayin edeceğine dair onlara verdiği sözü dile getirmektedir. Ayrıca, İmâmet ve verâsetin müstaz'afların doğa hakkı olduğunu ve bu hakkın müstekbirler tarafından gasp edildiğini ifade etmektedir. Humeynî, Hz. Ali'nin yönetim anlayışının sürdürülmüş olsaydı ve İslâm'ın egemen kılınmış olsaydı, halkın can ve malına yönelik tehditlerin, saltanat ve şahlık gibi kurumlar tarafından gerçekleştirilemeyeceği iddiasında bulunmaktadır.⁸²

İmam Humeynî'nin çeşitli konuşmalarında, İran İslâm Devrimi'nin müstaz'aflar tarafından müstekbirlere karşı gerçekleştirildiğini belirtmesi ve bu devrim aracılığıyla İslâm'ın yayılmasını vurgulaması, Şîîliğin genişletilmesi yönünde bir politika izlendiğini göstermektedir. Özellikle Humeynî'nin, "İnşallah İslâm İnkılabı'nın yayılmasıyla, şeytani güçler geri çekilecek, mazlum müstaz'afların yönetimi kurulacak ve son zamanların Mehdi'sinin hükümeti için gerekli hazırlıklar tamamlanmış olacaktır."⁸³ şeklindeki ifadesi, bu stratejinin açık bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Bu söylem, Humeynî'nin devrimin sadece ulusal bir kurtuluş mücadelesi değil, aynı zamanda küresel bir İslâmî hareket olarak görüldüğünü ve Şîî İmâmet anlayışının daha geniş bir coğrafyada etkin olması hedeflendiğini yansıtmaktadır.⁸⁴ Bu ifade, devrimin ihracı ve müstaz'af kavramının kullanımı aracılığıyla, özellikle Şîî toplumun genişletilmesi yönündeki bir niyetin altını çizmektedir.

Humeynî'ye yöneltilen sorularda, İran halkının kendisini müstaz'af olarak tanımladığı gözlemlenmekte; bu tanımlamada genellikle yoksul, düşük gelirli ve toplumun dışlanmış kesimleri kastedilmektedir. Bu bağlamda, müstaz'af kavramı, sadece fiziksel veya maddi yoksunlukları değil, aynı zamanda politik ve sosyal adaletsizlikler karşısında kendilerini güçsüz hisseden toplulukları da kapsamaktadır. Bu bağlamda müstaz'af kavramının, ekonomik durumlarının ötesinde, geniş bir toplumsal ve politik bağlamda zulme uğrayan grupların yaşadıkları çeşitli adaletsizliklere dikkat çekmek için kullanıldığını ortaya çıkmaktadır.⁸⁵

İmam Humeynî, 7 Ekim 1978 tarihinde Paris'ten yapmakta olduğu bir açıklamada, müstaz'af İran halkının canına kastetmekte olan Şah rejiminin oyunlarının farkında olmanın

81 İmâm Rûhullah Mûsevî Humeynî, *Sahîfe-i İmâm*, ed. Müessesesi-i Tanzîm ve Neşr-i Âsâr-ı İmâm Humeynî (Tahran: Müessesesi-i Tanzîm ve Neşr-i Âsâr-ı İmâm Humeynî, 1389), 10/121.

82 İmâm Rûhullah Mûsevî Humeynî, *Mustaz'af - Müstekbir*, çev. Serdar İslam (İstanbul: Objektif Yayınları, 1992), 38, 105.

83 Humeynî, *Mustaz'af - Müstekbir*, 57-58, 137, 138.

84 Müstaz'af kavramın anlam genişlemesinin ve klasik dönemden farklı olarak modern dönemde ifade ettiği mana ve kullanım alanları hakkında ayrıca bk. Doğan, *Modern Dönemde Anlam Genişlemesine Uğrayan Kur'an'daki Siyasî Kavramlar*, 182-200.

85 İmâm Rûhullah Mûsevî Humeynî, "İstiftâ'ât", *Mevsûati İmâm Humeynî* (Tahran: Müessesesi-i Tanzîm ve Neşr-i Âsâr-ı İmâm Humeynî, 2017), 4/563, 6/472, 7/80, 8/180, 257, 287.

önemine dikkat çekmektedir.⁸⁶ Dünya Müslümanlarına seslenmekte ve yardım çağrısında bulunarak, “Kim Müslümanların dertleriyle dertlenmiyorsa, o kişi Müslüman değildir.” rivayetini aktarmaktadır.⁸⁷ İmam Humeynî, İslâm milletinin büyük desteğiyle ilerlemekte olduğunu, bunun Kur’ân-ı Kerim ve İslâm öğretilerinin ışığında gelişmekte olan bir milletin uyanışı olduğunu ifade etmektedir. Humeynî, peygamberlerin tarih boyunca mazlumlara destek olup kibirlilere karşı mücadele ettiği gibi, mazlum milletin de İslâm’ın ve Kur’an’ın öğretilerine bağlı kalarak zorluklar karşısında daha azimli ve daha kararlı hale gelmekte olduğunu dile getirmektedir.⁸⁸

Humeynî’nin müstaz’af terimine yüklemekte olduğu bu anlam bütünlüğü, Sünnî çoğunluğa karşı bir Şîî azınlığı tanımlama amacı taşımaktadır. Bu durum, Humeynî’nin, Muhammed Bâkır ve Ca’fer es-Sâdık’tan nakledilen “Biz müstaz’afız.” ifadesine dayanarak benimsediği söylemle de paralellik göstermektedir. Humeynî’nin bu terimi kullanımı, Şîî İmâmî geleneğindeki bazı rivâyetler tarafından desteklenmekte olup, tarih boyunca müstaz’af kavramının yaygın olarak kabul gören anlamından bir sapmayı da göstermektedir.

İmam Humeynî, sadece Şîî halkın değil, dünya genelindeki müstaz’af halkların durumlarını düşünen ve onlar için dua eden,⁸⁹ zalimlerin yalnızca müstaz’af milletlerin müdahalesiyle bertaraf edilmesini dileyen bir figür olarak da karşımıza çıkmaktadır.⁹⁰ Humeynî’nin ifadelerine göre, Kur’an’ın her sayfası, zalimlerle mücadele ve kibirlilere karşı ayaklandırma ile ilgili mesajlar içermektedir. Bu ifadelerle, tüm mazlum insanların kendilerini müstaz’af görerek mücadele etmelerinin gerekliliği vurgulanmaktadır.⁹¹ Ayrıca, zalime karşı sergiledikleri tavırlar nedeniyle tüm peygamberlerin de müstaz’af olarak nitelendirildiği belirtilmektedir.⁹²

Devrime giden sürecin içerisinde, İran’daki müstekbirlerin yönetimden uzaklaştırılarak yerlerine müstaz’afların getirilmesine dair başarıdan söz etmekte olan Humeynî,⁹³ bu başarının İran halkının inancı ve azmi sayesinde gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Ayrıca, modern silahların ve şeytani güçlerin karşısında duramayacaklarını, bunu tüm müstaz’af milletlere ispatladıklarını belirtmektedir.⁹⁴ Bu durum, Humeynî’nin devrimin sadece İran içerisinde değil, aynı zamanda uluslararası alanda da mazlum milletlere bir ilham verebileceği yönündeki beklentisini de ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Humeynî, komünizm ve emperyalizme karşı da mücadele edilmesi gerektiğini vurgulayarak, dünya genelindeki müstaz’af halkları, mevcut sömürü sistemlerine direnme ve bu yapıları yıkma konusunda da cesaretlendirmektedir.⁹⁵

Humeynî’nin bakış açısına göre, çağdaş İslâm, geçmişten ayrışmakta ve küresel bir ilgi odağı haline gelmektedir. Özellikle İran İslâm Cumhuriyeti ve bu ülkede yaşanan gelişmeler,

86 Humeynî, *Sahîfe-i İmâm*, 3/483, 4/97, 5/76.

87 Humeynî, *Sahîfe-i İmâm*, 4/44.

88 Humeynî, *Sahîfe-i İmâm*, 7/241.

89 Humeynî, “İstiftâ’ât”, 2/264.

90 Humeynî, *Sahîfe-i İmâm*, 6/468.

91 Humeynî, *Sahîfe-i İmâm*, 9/398.

92 Humeynî, *Sahîfe-i İmâm*, 9/396.

93 Humeynî, *Sahîfe-i İmâm*, 7/292, 11/100.

94 Humeynî, *Sahîfe-i İmâm*, 5/501.

95 Humeynî, *Sahîfe-i İmâm*, 3/322.

uluslararası alanda dikkat çekmektedir. Bu durum, bazı çevrelerde İslâm'ın geniş bir yayılım alanı bulmasından kaynaklanan endişeleri tetiklemekte, diğer yandan ise bu yayılımı coşkuyla karşılayanları ortaya çıkarmaktadır. Humeynî, İslâm milletlerinin yanı sıra, müstaz'af lar arasında saydığı mazlum gayrimüslim milletlerin de, İran'daki rejimin taleplerine dikkat kesilmeleri durumunda, benzer bir yönetimin kendi bölgelerinde gerçekleşmesini arzu ettiklerini dile getirmektedir.⁹⁶ Humeynî, dünya genelindeki müstaz'af halkların, Papa'dan olan beklentilerine işaret etmekte ve Papa'nın, Hıristiyan süper güçler ile mazlum milletler arasında bir aracı gibi hareket ederek baba şefkati sergilemesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁹⁷

Görüldüğü üzere Humeynî'nin, müstaz'af kavramı kullanımında, klasik dönemdeki anlamın ötesine geçerek, belirli bir dinî veya mezhebî bir grupla sınırlı kalmamıştır. Diğer yandan, Humeynî'nin Yaser Arafat ile gerçekleştirdiği bir görüşmede, müstaz'af olarak tanımladığı Sünnî Filistin halkına yönelik tutumu, onun 'müstaz'af' kavramını sadece Şîî topluluklara özgü bir terim olarak değil, aynı zamanda Müslüman olup da egemen güçler karşısında dezavantajlı durumda bulunan geniş bir kesimi kapsayacak şekilde genişlettiği görülmektedir. Humeynî, İran İslâm Devrimi'nin başarısının, Filistin halkı tarafından örnek alınması gerektiğini belirterek bu durumun sadece İran'ın değil, bütün müstaz'af Müslümanların mücadelesine ışık tutabileceğini vurgulamıştır.⁹⁸ Pakistan⁹⁹, Hindistan¹⁰⁰ ve Kore¹⁰¹ halkı için de bu tür dileklerde bulunan Humeynî, müstaz'af ların kibirlilere karşı hareketinin tüm dünyaya yayılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca İmam Humeynî, İran İslâm Devrimi'nin birinci yıl dönümünde kendisine ulaşan tebrik mesajlarına cevaben, Suriye, Cezayir ve Küba liderlerine hitaben, özellikle dünya halklarının kanını emen Amerika'ya karşı müstaz'af halkların başarılı olması yönünde temennilerde de bulunmuştur.¹⁰² Humeynî'nin farklı mezhepler ve milletlere yönelik söylemlerini, Şîîliğe yakınlaştırma stratejisi olarak değerlendirmek mümkündür. Bu söylemler, onun hem siyasi hem de dini çıkarlar doğrultusunda hareket ettiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

İmam Humeynî'nin İslâm dünyasındaki etkisi, onun dini ve siyasi görüşlerinin ötesinde, sosyal adalet ve müstaz'af ların haklarına verdiği önemle de ilişkilendirilmektedir. İran'da yapılan referandum sonrası yaptığı konuşmalarda İran halkını "mazlum milletlerin ümidi" olarak nitelendirmesi¹⁰³ bu düşüncenin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Humeynî'nin "ümme tin lideri", "dinin müceddidi" ve "Allah'ın yeryüzündeki naibi" gibi ifadelerle anılması¹⁰⁴, Humeynî'nin dini lider olarak modern dünyada nasıl bir rol model oluşturduğunun da bir göstergesi olması açısından dikkat çekicidir. Nitekim Humeynî'nin önderliğinde 1979'da gerçekleşen İslâm Devriminin hemen ardından Şah ve yakınlarından geriye kalan miras ile kurulan vakfa Müstaz'af'ın Vakfı adının verilmesi¹⁰⁵ ve devrim sonra-

96 Humeynî, *Sahîfe-i İmâm*, 11/288, 13/132.

97 Humeynî, *Sahîfe-i İmâm*, 11/30.

98 Humeynî, *Sahîfe-i İmâm*, 6/180.

99 Humeynî, *Sahîfe-i İmâm*, 7/292.

100 Humeynî, "İstiftâ'ât", 9/297.

101 Humeynî, *Sahîfe-i İmâm*, 8/277.

102 Humeynî, *Sahîfe-i İmâm*, 12/227, 229, 231, 261.

103 Humeynî, *Sahîfe-i İmâm*, 6/452; Humeynî, "İstiftâ'ât", 5/319, 6/112.

104 Humeynî, "İstiftâ'ât", 2/8.

105 Humeynî, *Mustaz'af- Müstekbir*, 72; Abbas Amanat, *Iran Modern History* (New Haven - London: Yale Univer-

sı hükümete yönelik eleştirilerin “İran Cumhuriyeti'nin müstaz'af'lara yaptığı bunca iyilik karşısında bir fesadın tüm bunları gölgelemesi”¹⁰⁶ gibi ifadelerle bertaraf edilmeye çalışılması, bu kavramın politize edildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Görüldüğü üzere klasik dönemde Şî'î âlimler müstaz'af kavramını, Sünnîlere karşı dezavantajlı durumda olanlar ve mağdur edilenler bağlamında kullanmışlardır. Bu kullanım, özellikle İslâm tarihindeki mezhepsel ayrılıklar ve çatışmaların bir yansıması olarak görülebilir. Ancak Humeynî'nin yaklaşımında bu terimin kullanımı genişlemiş, Müslümanlar arasındaki mezhepsel farklılıkları aşan bir boyuta ulaşmıştır. Artık müstaz'af terimi, Müslüman olmayan toplulukları da içerecek şekilde, egemen güçler karşısında zayıf bırakılan veya mağdur edilen herkesi kapsar bir anlam kazanmıştır. Humeynî'deki bu genişletilmiş kullanım, müstekbir ile de ilişkilendirilmektedir. Klasik dönemde müstekbirler daha çok Sünnî otoriteleri ifade ederken, modern dönemde bu terim, Sünnî toplulukların yanı sıra dünya çapında egemen güçler olarak kabul edilen ve toplulukları sömürgeleştirerek dünya halklarını müstaz'af durumuna düşüren ABD, Avrupa, Rusya gibi güçleri de içerecek şekilde kullanılmaya başlanmıştır.¹⁰⁷

Sonuç

Bu çalışmada Humeynî'nin devrim öncesi ve sonrasında yoğun bir şekilde kullandığı, devrim ihracında müstaz'af kavramının nasıl araştılandırıldığı incelenmiştir. Bunun kapsamını iyi analiz edebilmek için Ehl-i sünnet ve İmâmîyye Şî'ası arasında Kur'an'ın çeşitli âyetlerinde de geçen müstaz'af kavramının yorumlanması karşılaştırılmış, her iki mezhebin söz konusu terimi nasıl algıladığına yönelik belirgin farklılıklar ortaya konmuştur.

Araştırmamıza göre müstaz'af terimi, Ehl-i sünnet âlimleri tarafından temelde sözlük anlamıyla kullanılmıştır. Müstaz'af, siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan dezavantajlı toplulukları tanımlamak için sözlük anlamında kullanılan bir kavramdır. Sünnî topluluğun, İslâm'ın ilk yüzyılından itibaren genellikle Müslüman toplumunun hâkim çoğunluğunu oluşturması ve yönetimin çoğunlukla Sünnîlerin elinde bulunması, bu mezhepte müstaz'af kavramına sözlük anlamının ötesinde bir anlam yüklenmesine gerek duyulmamasına yol açmıştır.

Öte yandan, İmâmîyye Şî'ası, müstaz'af kavramına Ehl-i sünnet âlimlerine göre daha fazla önem vermiş ve kelimeyi farklı yönlerden yorumlamıştır. İmâmîyye Şî'ası âlimleri, müstaz'af terimini kelime anlamının ötesine taşıyarak, daha kavramsal bir boyuta çekmişlerdir. Bu durumun, İslâm ümmeti içindeki azınlık konumlarından ve genellikle Sünnî otoriteye karşı sosyo-politik bir dezavantaj içinde olmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Şî'â âlimlerinin, müstaz'af kelimesine attıkları derin anlamlar, onların toplumsal ve teolojik perspektiflerini şekillendiren temel unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir.

Şî'î İmâmî âlimler, İslâm ümmeti içerisinde kendilerini müstaz'af olarak görmüş ve zaman içinde bu kavrama çeşitli yeni anlamlar yüklemişlerdir. Şî'î öğretisine göre, bir kişinin

sity Press, 2017), 958-959.

106 Humeynî, *Mustaz'af- Müstekbir*, 108, 111. Ayrıca bk. İmâm Rûhullah Mûsevî Humeynî, *İslâm Fıkhdında Devlet*, çev. Hüseyin Hatemi (İstanbul: Düşünce Yayınları, 1979), 44-45.

107 Doğan, *Modern Dönemde Anlam Genişlemesine Uğrayan Kur'an'daki Siyasî Kavramlar*, 185.

müstaz'af sayılabilmesi için, âlimler arasındaki ihtilafları anlayıp kavrama kapasitesinden mahrum olması ve akıl yürütme yeteneğine sahip olmasına rağmen, kanıtların ona açık olmaması gerekmektedir. Bunun yanı sıra, Hz. Ali ve ondan gelen imamların imâmetini açıkça reddetmeyen, onlara düşmanlık göstermeyen (nâsibî olmayan) ve kendisine gerçekler açıkça sunulduğunda inatçı davranmayan kişiler müstaz'af olarak kabul edilebilir. Diğer bir ifadeyle İmâmiyye Şîa'sında müstaz'af, Humeynî'nin verdiği anlamın aksine Müslümanlarla ilgili bir kavramdır.

İran İslâm Devrimi'nin ardından, müstaz'af kavramı Şîî lider Humeynî tarafından önemli bir politik simgeye dönüştürülmüştür. Humeynî, bu terimi küresel çapta mazlumların savunucusu olma pozisyonunu pekiştirecek şekilde kullanmıştır. Devrimin ideolojik çerçevesi içinde müstaz'af, yalnızca İran içindeki zayıf ve dezavantajlı grupları değil, aynı zamanda dünya genelindeki sömürülen ve ezilen toplulukları da simgelemiştir. Bu yeni yorumlamayla, müstaz'af terimi, sadece bir teolojik veya dini kavram olmanın ötesine geçerek, Humeynî'nin liderliğindeki rejimin uluslararası alanda adalet ve eşitlik arayışındaki halkları temsil etme ve devrimi ihraç etme politikasının bir parçası haline gelmiştir. Diğer bir ifadeyle bu kullanım, Humeynî'nin hem iç politikada hem de uluslararası arenada devrimin pozitif yönünü vurgulama ve devrim ihracı politikalarına paralel olarak algılanmalıdır.

Hulâsa Sünnî ve Şîî İmâmî âlimler geçmişten günümüze müstaz'af kavramına farklı anlamlar yüklemişlerdir. Ancak bu kavramın Şîa'da Ehl-i sünnet'in aksine bambaşka bir terimsel anlam kazandığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla Kur'an'dan ödünç alınan, aslında inanan ve inanmayan her zayıf ve güçsüzü niteleyen müstaz'af kavramının klasik dönemde birçok Şîî âlim tarafından bağlamından kopartılarak mezhebî perspektifle yorumlandığı görülmektedir. Çağdaş dönemdeki -Devrim ihracı gibi- konjoktür ise Şîî âlimleri ve siyasi elitleri müstaz'af kavramını ezilen tüm Müslüman halkları kapsayıcı bir şekilde yorumlamaya itmiştir.

Müstaz'af kavramının Şîîler tarafından klasik dönemde başka, çağdaş dönemde bambaşka bir anlamda kullanılması aslında Şîî düşüncenin devrim sonrası dünyaya açılırken kullandığı enstrümanlardan birisi olarak yorumlanabilir. Bu bağlamda Şîa'nın devrim sonrası, oldukça önem verdiği bu dışı açılma politikasının hangi söylem ve eylemler geliştirdiği ve nasıl sonuçlara ulaştığı ilim adamları tarafından sosyolojik boyutlarıyla titiz bir şekilde ortaya konulmayı beklemektedir. Ayrıca, Müstaz'af kavramının daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, hem dini çalışmalar hem de sosyal bilimler alanında yeni bakış açıları ve derinlemesine analizler sunabilir.

Kaynakça | References

Abdülbâki, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1982.

Akyüz, Vecdi. *Kur'an'da Siyasî Kavramlar*. İstanbul: Kitabevi, 1998.

Altun, Hilmi Kemal. “Nâsibî Kavramı Üzerine Tahlil ve Değerlendirme”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 1198-1230.

Amanat, Abbas. *Iran Modern History*. New Haven - London: Yale University Press, 2017.

Ayyâşî, Ebü'n-Nadr Muhammed b. Mes'ûd b. Muhammed es-Sülemî es-Semerkindî el-*Tefsîrül-'Ayyâşî*. nşr. Seyyid Hâşim er-Resûlî el-Mahallâtî. 2 Cilt. İran: Mektebetü'l İlmîyyeti'l İslâmiyye, 1380.

Baktır, Mustafa. “Azîmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/330. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Beheştî, Muhammed Huseyin. *Kur'an'da Müstaz'af*. çev. Serdar İslâm. İstanbul: Objektif Yayınları, 1992.

Çelik, İbrahim. “Mele”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36-37. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Çuhacıoğlu, Abdulkadir. *Şîa ve İmâmet*. İstanbul: Kevser Yayınları, 2012.

Demirel, Serdar. *Takiyye Şîa Rivâyet Kültüründe Derin Paradoks*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2016.

Doğan, İshak. *Modern Dönemde Anlam Genişlemesine Uğrayan Kur'an'daki Siyasî Kavramlar (Tağût - Şûra - Mustaz'af - Cahiliyye)*. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2020.

Doğan, İshak - Öge, Ali. “Dildeki Anlam Genişlemelerinin Bazı Kur'ânî Kavramların Anlaşılmasına Etkisi: Mustaz'af Kelimesi Örneği”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/1 (2021), 495-516.

Erkan, Ümit. “II. Abdülhamid Dönemi Irak'ında Şîliğin Yayılma Dinamikleri”. *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/1 (2024), 121-145. <https://doi.org/10.33718/tid.1452923>

Humeynî, İmâm Rûhullah Mûsevî. *İslâm Fıkhdında Devlet*. çev. Hüseyin Hatemi. İstanbul: Düşünce Yayınları, 1979.

Humeynî, İmâm Rûhullah Mûsevî. “İstiftâ'ât”. *Mevsûati İmâm Humeynî*. Tahran: Müessesesi-i Tanzîm ve Neşr-i Âsâr-ı İmâm Humeyni, 2017.

Humeynî, İmâm Rûhullah Mûsevî. *Mustaz'af - Müstekbir*. çev. Serdar İslâm. İstanbul: Objektif Yayınları, 1992.

Humeynî, İmâm Rûhullah Mûsevî. *Sahîfe-i İmâm*. ed. Müessesesi-i Tanzîm ve Neşr-i Âsâr-ı İmâm Humeyni. 22 Cilt. Tahran: Müessesesi-i Tanzîm ve Neşr-i Âsâr-ı İmâm Humeyni, 1389.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed. *Sünen-i İbn Mâce*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Camâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. nşr. Abdullah Ali el-Kebîr vd. 55 Cilt. Kahire: Daru'l-Maarif, 1119.

İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *Mu'cemü müfredâti elfâzi'l-Kur'ân*. nşr. İbrahim Şemsüddîn. Lübnan: Daru'l-Kütübü'l İlmiyye, 1434.

Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân-ı Kerim ve Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.

Kâşifü'l-Gıtâ, Şeyh Muhammed Hüseyin Ali. *Aslü's-Şîa ve usûlüha*. Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1990.

Kuleynî, Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk. *el-Usûl mine'l-kâfi*. nşr. Ali Ekber el-Gaffârî. 2 Cilt. Beyrut, 1980.

Kummî, Ali b. İbrâhim. *Tefsîrû'l-Kummî*. nşr. Tayyib Müsevî Cezâyirî. 2 Cilt. Kum: Dâru'l-Kitâb, 1363.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü'l-Kur'ân (Te'vilâtü Ehli's-sünne)*. nşr. Bâselûm Mecidî. 10 Cilt. Lübnan: Daru'l-Kütübü'l İlmiyye, 1426.

Meşkûr, Muhammed Cevâd. *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.

Meşûhî, Ziyâd b. Âbid el-. *el-İstiz'af ve ahkâmuhu fi'l-fıkhü'l-İslâmî*. Suudi Arabistan: Daru Kunuzi İşbilyâ, 2012.

Öz, Mustafa. *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.

Öz, Mustafa. "Nâsibe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/393-394. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Mefâtîhu'l-gayb*. 32 Cilt. Lübnan: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.

Şahin, Hanifi. *Şîilerin Gözüyle Sünnîler İlk Dönem Şîî Kaynaklarda Sünnî Algısı*. İstanbul: Mana Yayınları, 2016.

Şehristânî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm. *el-Milel ve'n-Nihal (Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi)*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.

Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin. *el-Mîzân fi tefsîri'l-Kur'ân*. Lübnan: Müessesetü'l-âlemî li'l-metbûât, 1390.

Topaloğlu, Bekir. "Müstekbir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 138-139. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.

Tûsî, Muhammed b. Hasen. *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân*. nşr. Ahmed Habîb Âmilî. 10 Cilt. Lübnan: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Ünal, Ali. *Kur'an'da Temel Kavramlar*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1990.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. çev. İsmail Karaçam vd. İstanbul: Azim Dağıtım, 2011.

Yüce, Mustafa. *Şehristânî'nin el-Milel ve'n-Nihal Adlı Eserine Göre Şîa ve Görüşleri*. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vîl*. nşr. Muhammed Hüseyin Ahmed. 4 Cilt. Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-Arabî, 1407.